

UDK 37.014.3:378.4(497.521.2)"18"

Primljeno: 18. 6. 2019.

Prihvaćeno: 7. 4. 2020.

Izvorni znanstveni rad

REFORMA VISOKOŠKOLSKE NASTAVE U HABSBURŠKOJ MONARHIJI I STVARANJE MODERNOG SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Vlasta ŠVOGER

Hrvatski institut za povijest

Opatička 10, 10 000 Zagreb

vsvoger@isp.hr

Sažetak

U radu se prikazuje razvoj visokoškolske nastave u Habsburškoj Monarhiji u dugom XIX. stoljeću.¹ Analiziraju se idejni utjecaji iz drugih europskih zemalja i njihova recepcija u kontekstu modernizacije visokoškolske nastave u Habsburškoj Monarhiji, tijek i društveno-politički kontekst tzv. Thunove reforme sveučilišta, koja je oblikovala modernu visokoškolsku nastavu i sveučilišta u Monarhiji stavila pod nadzor države. Iznose se i glavna obilježja razvitka visokoškolske nastave u Hrvatskoj u kontekstu modernizacije sustava visokog školstva Habsburške Monarhije te analizira proces pripreme i osnivanja modernog Sveučilišta u Zagrebu uz osvrt na ulogu katoličkog svećenstva u navedenim procesima.

Ključne riječi: modernizacija i reforma sveučilišta, XIX. stoljeće, Habsburška Monarhija, Hrvatska, moderno Sveučilište u Zagrebu.

Uvod

Stoljećima je Katolička crkva u europskim zemljama i u Hrvatskoj imala najvažniju ulogu u prijenosu znanja antičkih mislilaca te u širenju obrazovanja u europskim zemljama i to djelovanjem u okviru samostana, katedralnih i samostanskih škola, a od srednjega vijeka i u okviru sveučilišta. Iznimno važ-

¹ Rad je rezultat istraživanja provedenog u sklopu projekta *Europski korijeni moderne Hrvatske: transfer ideja na političkom i kulturnom polju u 18. i 19. stoljeću* (IP -2018-01-2539), koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

nu ulogu u povijesti hrvatskoga školstva imali su isusovci, koji su osnovali nekoliko gimnazija u hrvatskim zemljama. Također je i početak visokoškolske nastave u Zagrebu vezan za njihovo djelovanje, a važnu ulogu imali su i drugi crkveni redovi, kao što su franjevci, pavlini, dominikanci, cisterciti i različiti ženski redovi. Do druge polovice XIX. stoljeća velik broj učitelja u Hrvatskoj bio je iz redova svećenstva koje je obavljalo i nadzor nad školstvom.²

Pod utjecajem ideja prosvjetiteljstva u XVIII. stoljeću i razvoja protomodernih država intenzivirala se aktivnost državnih institucija i u školstvu koje postaje važnim političkim pitanjem. Osnivaju se obrazovne ustanove pod nadzorom države, a taj je proces doživio vrhunac nakon ukidanja isusovačkog reda 1773. godine, kada je država preuzela imovinu toga reda i stvorila materijalne preduvjete za razvoj školstva.³

1. Visokoškolska nastava u Habsburškoj Monarhiji prije 1848. godine

Važan preduvjet u procesu stvaranja (proto)modernog sustava školstva u okrilju države bilo je i osnivanje Dvorskoga školskog povjerenstva (*Studienhofcommission*) 1760. godine⁴ kao samostalnog tijela izraslog iz Odjela za školstvo, koji je dotada bilo dijelom središnje upravne institucije habsburške države (*Directorium in publicis et cameralibus*). Povjerenstvo je trebalo raspraviti o stanju školstva u Habsburškoj Monarhiji i predložiti reforme, a dobilo je i ingerenciju nad upravljanjem školstvom. Imenovalo je ravnatelje fakulteta

² Usp. Ivana HORBEC – Maja MATASOVIĆ – Vlasta ŠVOGER (ur.), *Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj*, I: *Zakonodavni okvir*, Zagreb, 2018., 7, u: <http://histedu.isp.hr/grada-za-povijest-skolstva/> (25. VI. 2019.). Od brojne literature o ulozi Katoličke crkve u obrazovanju u Hrvatskoj ovdje se izdvajaju prilozi sa širom perspektivom: Marko PRANJIC – Nedjeljko KUJUNDŽIĆ – Ivan BIONDIĆ (ur.), *Uloga Katoličke crkve u razvoju hrvatskog školstva*, Zagreb, 1994.; Franjo HOŠKO – Mijo KORADE, Školstvo i crkveni redovi, u: Ivan GOLUB (ur.), *Hrvatska i Europa: kultura, znanost i umjetnost*, III: *Barok i prosvjetiteljstvo (XVII. – XVIII. stoljeće)*, Zagreb, 2003., 187–202; Mijo KORADE – Mira ALEKSIĆ – Jerko MATOŠ, *Isusovci i hrvatska kultura*, Zagreb – Beč, 1993.; Slavko SLIŠKOVIĆ, Hrvatski katolicizam 19. stoljeća, u: Vlasta ŠVOGER – Jasna TURKALJ (ur.), *Temelji moderne Hrvatske. Hrvatske zemlje u »dugom« 19. stoljeću*, Zagreb, 2016., 225–252, osobito 236–240; Teodora SHEK BRNARDIĆ, *Svijet Baltazara Adama Krčelića. Obrazovanje na razmeđu tridentskoga katolicizma i katoličkoga prosvjetiteljstva*, Zagreb, 2009.

³ O izgradnji protomodernih država vidi u: Ivana HORBEC, *Prema modernoj državi. Uprava i politika u Banskjoj Hrvatskoj 18. stoljeća*, Zagreb, 2018., i tamo navedenu literaturu.

⁴ O Dvorskom školskom povjerenstvu vidi u: Friedrich WALTER, *Die Österreichische Zentralverwaltung*, 2. Abt. *Von der Vereinigung der Österreichischen und Böhmisches Hofkanzlei bis zur Einrichtung der Ministerialverfassung (1749–1848)*, I/1: *Die Geschichte der österreichischen Zentralverwaltung in der Zeit Maria Theresias (1740–1780)*, Wien, 1938., 356–357.

(*Studiendirektoren*), koji su od dekana i rektora preuzeli upravljanje fakultetima i sveučilištima u Habsburškoj Monarhiji. Na taj su način fakulteti izravno podređeni državnoj vlasti.

Reforme na području školstva u Habsburškoj Monarhiji uglavnom su se odvijale pod utjecajem iskustva njemačkih protestantskih država, a napose Pruske.⁵ Onodobni su intelektualci u Monarhiji držali da obrazovanje treba služiti stjecanju praktičnih znanja, duhovnom oblikovanju korisnih članova zajednice i vjernih podanika. Slijedom toga, školstvo se u razdoblju prosvijećenog apsolutizma shvaćalo kao političko pitanje iz čega je slijedila obveza vladara i države da potaknu osnivanje škola i osiguraju im uzdržavanje iz javnih sredstava.⁶ Premda je reforma obrazovnog sustava krenula od sveučilišta, nakon ukidanja isusovačkog reda 1773. godine i konfiskacije njihove imovine te uvođenja stalnog poreza osiguran je financijski temelj za proširenje reformske djelatnosti države i na druge stupnjeve obrazovanja. Donesen je *Opći školski red za njemačke normalne, glavne i trivijalne škole (Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen)* 1774. godine, koji je vrijedio u austrijskim i češkim zemljama te u Vojnoj krajini. Bio je to temeljni zakon kojim je regulirano državno osnovno školstvo u Habsburškoj Monarhiji. Tri godine kasnije ista načela državnog školstva uvedena su i u Zemljama Krune sv. Stjepana zakonskim aktom nazvanim *Sustav obrazovanja i cjelokupnog školstva za Ugarsko Kraljevstvo i njemu pridružene zemlje (Ratio educationis totiusque rei literarie per Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas)*. Njime je reguliran obrazovni sustav na svim razinama, a vrijedio je u ugarskim zemljama i u Trojednoj Kraljevini.⁷

Sukladno potrebama izgradnje (proto)moderne države, koja je trebala kvalitetno obrazovane javne službenike i stručnjake (liječnike, pravnike i svećenike), reforme obrazovnog sustava u Habsburškoj Monarhiji tijekom XVIII. stoljeća započele su reformom visokog školstva, ponajprije u Beču. Gerard van Swieten (1700. – 1772.), osobni liječnik Marije Terezije, 1749. godine reformirao je Medicinski fakultet u Beču prema nizozemskom modelu. Proforski kadar i upravu fakulteta stavio je pod nadzor državnih institucija i modernizirao je

⁵ O reformama osnovnog školstva Pruske i Habsburške Monarhije vidi u: James VAN HORN MELTON, *Absolutism and the eighteenth-century origins of compulsory schooling in Prussia and Austria*, Cambridge, 1988.

⁶ Usp. Ivana HORBEC – Maja MATASOVIĆ – Vlasta ŠVOGER (ur.), *Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj*, I: *Zakonodavni okvir*, 11–12.

⁷ Usp. Isto, 14–22, 49–84, 85–14; Ivana HORBEC – Vlasta ŠVOGER, *Školstvo kao politicum*. Opći školski red iz 1774., u: *Anali za povijest odgoja*, 9 (2010.), 5–47.

nastavne sadržaje.⁸ Tri godine kasnije reforma je primijenjena i na ostale fakultete Sveučilišta u Beču (Teološki fakultet, Pravni fakultet i Filozofski fakultet), a intencija države bila je postupno ojačati vlastiti i oslabiti utjecaj isusovaca na dotada potpuno autonomno sveučilište kojim su oni upravljali.⁹ Model talijanskih i francuskih sveučilišta primijenjen je u reformi Filozofskog fakulteta i Teološkog fakulteta, a sjevernonjemačka protestantska sveučilišta bila su uzor reformama Pravnog fakulteta.¹⁰ Potom su te reforme protegnute i na ostala sveučilišta u Habsburškoj Monarhiji. Veću ulogu na sveučilištima dobile su prirodne znanosti, gospodarstvo i pravne znanosti. Dvadeset godina kasnije započela je druga faza reforme i država je dodatno ojačala svoj utjecaj na fakultete, a treća je faza dovršena u vrijeme vladavine Josipa II., koji je fakultetima potpuno oduzeo pravo raspolaganja vlastitom imovinom i sekularizirao ih je. Ta se sekularizacija ponajprije odnosila na upravljanje fakultetima, ali i na dopuštenje pripadnicima drugih vjeroispovijesti da stječu akademske naslove. To nije značilo dekonfesionalizaciju sveučilišta, jer su kandidati za profesore morali biti katolici. Profesori nisu smjeli u nastavi, a ni privatno, zagovarati stajališta protivna katoličanstvu. Studenti su bili obvezni svetim misama nazočiti nedjeljom i blagdanima.¹¹

Tim je reformama rukovalo Dvorsko školsko povjerenstvo i takvo je stanje bez značajnijih promjena ostalo do 1848. godine. Najviše studenata tada je studiralo pravo. Filozofski fakultet bio je visokoškolska ustanova nižega ranga koja je trebala pripremiti studente za studij na višim fakultetima – pravnom, medicinskom i teološkom. Nastava se odvijala prema udžbenicima ili skriptama koje je odobrilo Dvorsko školsko povjerenstvo i profesori od njih nisu smjeli odstupati čak ni u usmenim komentarima. Studenti su morali proći provjeru znanja u godišnjim i semestralnim ispitima. U višu godinu studija mogli su prijeći samo ako su položili propisane ispite. Fakultetima i sveučilištima upravljali su ravnatelji studija koji su nadzirali i izvođenje nastave, a studentska mobilnost uvelike je ograničena. Raslo je nezadovoljstvo sustavom visokoškolske nastave i među profesorima i među studentima, pogotovo jer

⁸ Detaljnije o tome vidi u: Ivana HORBEC, *Zdravlje naroda bogatstvo države. Prosvijećeni apsolutizam i počeci sustava javnog zdravstva u Hrvatskoj*, Zagreb, 2015., 121–129.

⁹ Usp. Rudolf KINK, *Geschichte der kaiserlichen Universität zu Wien*, I, Wien, 1854., 486–496; Helmut ENGELBRECHT, *Geschichte des österreichischen Bildungswesens*, III: *Von der frühen Aufklärung bis zum Vormärz*, Wien, 1984., 190–192.

¹⁰ Usp. Ivana HORBEC, *Zdravlje naroda bogatstvo države*, 128.

¹¹ Usp. Rudolf KINK, *Geschichte der kaiserlichen Universität zu Wien*, I, 556–558; Roman LUSTIG, *Das vormärzliche österreichische Hochschulwesen im Spiegel des zeitgenössischen sowie des neoabsolutistischen publizierten Schrifttums: Beurteilungen und Reformvorschläge aus den Jahren 1815 bis 1855/56*, magistrarski rad, Sveučilište u Beču, 1997., 9–10.

su u isto vrijeme sveučilišta u Pruskoj, reformirana nakon poraza u Napoleon-
skim ratovima, pokrenula nacionalni preporod, gospodarski i društveni na-
predak zemlje.¹² Upravo su zbog toga pruska sveučilišta i sveučilišta u drugim
njemačkim zemljama, reformirana po uzoru na pruska sveučilišta, služila kao
uzor za reforme u Habsburškoj Monarhiji.

2. Reforme u visokom obrazovanju u Habsburškoj Monarhiji od 1848. do 1860. godine

Još u predožujskom razdoblju započele su rasprave o provođenju reformi, for-
mulirani su i neki planovi za preustroj (visokog) školstva, ali nije postojala
politička volja kao ni povoljna društveno-politička klima da se oni realiziraju.¹³

Revolucionarni nemiri koji su u proljeće 1848. godine poput golemog vala
zapljusnuli velik dio Europe zahvatili su i Habsburšku Monarhiju i stvorili su
odgovarajuće političko ozračje za provođenje različitih društvenih i političkih
reformi, uključujući i one u obrazovnom sustavu. Zatraženo je donošenje ust-
tava i uvođenje parlamentarizma, uvođenje građanskih i političkih prava i slo-
boda, u talijanskim zemljama i nacionalno ujedinjenje, a studenti Sveučilišta u
Beču i Sveučilišta u Pragu, neovisno jedni o drugima, u posebnim su peticija-
ma zatražili i uvođenje slobode poučavanja i učenja. Zahtijevanje tzv. akadem-
skih sloboda (sloboda poučavanja i učenja) bila je izravna reakcija na strogi
nadzor nad visokoškolskom nastavom u predožujskom¹⁴ razdoblju. Sloboda
poučavanja značila je da profesori mogu povezati znanstvena istraživanja i
poučavanje te da smiju slobodno podučavati svaku znanost. Jedini korektiv
bila bi slobodna i argumentirana razmjena ideja i teza među znanstvenicima

¹² Usp. Christof AICHNER, *Die Umsetzung der Thun-Hohensteinschen Reformen an der Uni-
versität Innsbruck (1848–1860)*, doktorska disertacija, Sveučilište u Innsbrucku, 2014.,
58–59; Christof AICHNER – Brigitte MAZOHL, 'Für Geist und Licht! ... Das Dunkel
schwand!', u: Christof AICHNER – Brigitte MAZOHL (ur.), *Die Thun-Hohenstein'schen
Universitätsreformen 1849–1860. Konzeption – Umsetzung – Nachwirkungen*, Wien – Köln
– Weimar, 2017, 13–27, ovdje 15–16. O reformiranom sveučilištima u njemačkim zemlja-
ma vidi u: Roman LUSTIG, *Das vormärzliche österreichische Hochschulwesen*, 30–44; Sven
HAASE, *Berliner Universität und Nationalgedanke 1800–1848. Genese einer politische Idee*,
Stuttgart, 2012.

¹³ Usp. Thomas MAISEL, *Lehr- und Lernfreiheit und die ersten Schritte zu einer Uni-
versitätsreform im Revolutionsjahr 1848*, u: Christof AICHNER – Brigitte MAZOHL
(ur.), *Die Thun-Hohenstein'schen Universitätsreformen 1849–1860. Konzeption – Umsetzung
– Nachwirkungen*, 99–117, osobito 104–106.

¹⁴ U historiografiji se predožujskim razdobljem naziva vrijeme od završetka Bečkoga kon-
gresu (1815.) do izbivanja revolucionarnih nemira, koji su u većem dijelu Europe izbili u
ožujku 1848. godine.

preko javnog tiska. Sloboda učenja značila je da studenti mogu sami birati kolegije koje žele slušati na fakultetu i njihov redoslijed.¹⁵

U raznim dijelovima Monarhije i u Beču izbili su revolucionarni nemiri i vladajući krugovi bili su prisiljeni dati ustupke: proglašeno je ukidanje cenzure i sloboda tiska te je najavljeno donošenje ustava; osnovana je nova vlada i u njoj je, prvi put u povijesti Monarhije, osnovano Ministarstvo javne nastave (*Ministerium des öffentlichen Unterrichts*), koje je zamijenilo Dvorsko školsko povjerenstvo, koje je ukinuto. Prvi ministar javne nastave barun Franz von Sommaruga u govoru održanom 30. ožujka 1848. godine u auli Sveučilišta u Beču najavio je da će se provesti reforma sveučilišta u Monarhiji po uzoru na »cvatuća njemačka sveučilišta« i da će se ona temeljiti na slobodi poučavanja i učenja.¹⁶ Na taj su način stvoreni povoljni politički preduvjeti za reformu obrazovnog sustava u Monarhiji koja je odmah započela.¹⁷

Početkom travnja 1848. godine osnovano je povjerenstvo za reformu školstva, sastavljeno od profesora Sveučilišta u Beču i Sveučilišta u Pragu te gimnazijskih profesora. *Spiritus movens* reforme bio je Franz Serafin Exner (1802. – 1853.),¹⁸ filozof i sveučilišni profesor u Pragu, a od proljeća 1848. godine u Beču. On je još u predožujsko vrijeme kao član Dvorskoga školskog povjerenstva izradio smjernice za buduću reformu sveučilišta. Povjerenstvo za reformu školstva Exneru je povjerilo izradu nacrtu reforme. Kako bi se ostvarila sloboda poučavanja i učenja, prema njegovu je mišljenju bilo potrebno provesti koordiniranu i istodobnu reformu gimnazija i sveučilišta. Prvi korak u tome bilo je osnivanje osmogodišnje gimnazije, koja je nastala spajanjem dotad šestogodišnje gimnazije i pripremnoga filozofskog tečaja, koji se održavao na filozofskim fakultetima. Na taj način gimnazija je kao općeobrazovna ustanova

¹⁵ Usp. Kurt MÜHLBERGER, *Lehr- und Lernfreiheit. Von der 'Hohen Schule' zur 'Neuen Universität' 1848–1873*, u: *geschichte.univie.ac.at/de/themen/lehr-und-lernfreiheit* (22. II. 2017).

¹⁶ Vidi: *Arhiv Sveučilišta u Beču (Universitätsarchiv Wien)*, 148 Schriften-Sammlung zum Revolutionsjahr 1848, dokument 148.137.

¹⁷ Revolucionarnih godina 1848. i 1849. u Hrvatskoj je također stvoreno povoljno političko ozračje za provođenje reformi u školstvu. U odnosu na reforme osmišljene u Beču bile su to modificirane reforme, prilagođene prilikama u Hrvatskoj, a provodio ih je Prosvjetni odsjek Banskoga vijeća. Usp. Vlasta ŠVOGER, *The 1848–1849 Revolutionary Turmoil – Incentive for Changes in Croatia's Education System*, u: *Povijesni prilozi*, 36 (2017) 53, 163–185.

¹⁸ O njegovu radu na reformi školstva vidi u: Salomon FRANKFURTER, *Graf Leo Thun-Hohenstein, Franz Exner und Hermann Bonitz. Beiträge zur Geschichte der österreichischen Unterrichtsreform*, Wien, 1893.; Christof AICHNER, *Franz Exner. Professor für Philosophie, Mitschöpfer der Universitätsreform nach 1848*, u: Mitchel G. ASH – Josef EHMER (ur.), *650 Jahre der Universität Wien – Aufbruch ins neue Jahrhundert, II: Universität – Politik – Gesellschaft*, Göttingen – Wien, 2015., 183–188.

u potpunosti preuzela ulogu pripreme za studij na sveučilištu. Uz pomoć Ernsta baruna von Feuchterslebena (1806. – 1849),¹⁹ profesora na Medicinskom fakultetu Sveučilišta u Beču, Exner je izradio *Nacrt temeljnih načela javne nastave u Austriji (Entwurf der Grundzüge des öffentlichen Unterrichtswesens in Österreich)*.²⁰ Bio je to prvi cjeloviti prijedlog reforme javnog školstva u Habsburškoj Monarhiji od najniže do najviše razine i temelj razvoja školstva u Austriji do raspada Monarhije, pa i kasnije, a uzor za reformu bio je obrazovni sustav Pruske. Prema *Nacrtu*, briga za uređenje školstva definirana je kao jedno od osnovnih prava države koja preko Ministarstva javne nastave preuzima nadzor nad cjelokupnim školstvom u Monarhiji, a u njezino ime školstvom upravljaju stručnjaci – učitelji i profesori. Visoko školstvo izravno je pod upravom države, koja ga i financira. Osnovno školstvo trebalo je pripremiti državljane za samostalni život i privređivanje te za ostvarenje javnih obveza i prava, trebalo je biti besplatno, obvezno i dostupno svima. Predviđena su tri tipa srednjih škola: gimnazije i realne škole koje su trebale pružiti široko opće znanje i pripremiti učenike za studij na fakultetima, odnosno na tehničkim institutima, te stručne škole koje su učenike pripremale za pojedina zanimanja. Osnovane su osmogodišnje gimnazije, u višim gimnazijama uvedeni su predmetni nastavnici, a matura kao ispit zrelosti na kraju gimnazijskog obrazovanja postala je preduvjetom za upis na sveučilište. Sveučilišta i fakulteti (i tehnički instituti koji su s njima izjednačeni po ustroju i pravima) dobili su autonomiju, njima su upravljali akademski senat i dekani. U svim visokim školama uvedena je sloboda poučavanja i učenja, ukinuti su godišnji i semestralni ispiti, a po uzoru na pruska sveučilišta uvedeni su privatni docenti i seminarska nastava. I srednje i visoko školstvo postalo je dostupno nadarenim učenicima, neovisno o socijalnom i materijalnom statusu, a važnu ulogu u obrazovanju dobio je materinji jezik učenika.²¹

Načela vezana za srednje školstvo iznesena u *Nacrtu temeljnih načela javne nastave u Austriji* detaljno su razrađena u *Nacrtu ustroja gimnazija i realnih škola*

¹⁹ Usp. Richard MEISTER, Feuchterslebens Anteil an der Unterrichtsreform 1848 und an der Akademie der Wissenschaften, u: *Anzeiger der österreichischen Akademie der Wissenschaften*, 87 (1950.) 214–237; Herbert H. EGGLMAIER, *Ernst Freiherr von Feuchtersleben als Bildungspolitiker*, Klagenfurt, 2000.

²⁰ O njegovu donošenju i glavnim reformskim smjernicama koje donosi vidi u: Vlasta ŠVOGER – Ivana HORBEC, *Nacrt temeljnih načela javne nastave u Austriji (1848.) – osnova modernizacije školstva u Habsburškoj Monarhiji*, u: *Anali za povijest odgoja*, 12 (2013.), 7–39. Naziv *Austrija* koristi se kao skraćeni naziv za Austrijsko Carstvo, ime koje se od 1806. godine rabilo usporedno s imenom Habsburška Monarhija.

²¹ Usp. Ivana HORBEC – Maja MATASOVIĆ – Vlasta ŠVOGER (ur.), *Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj*, I: *Zakonodavni okvir*, 163–190.

(*Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich*),²² objavljenom 1849. godine. Izradili su ga Exner i pruski klasični filolog Hermann Bonitz (1814. – 1888.),²³ koji je također angažiran u osmišljavanju reformi. Za privremenu uporabu vladar je *Nacrt ustroja gimnazija i realnih škola* odobrio 16. rujna 1849. i stupio je na snagu početkom školske godine 1849./1850.

Također se i reforma sveučilišta zasnivala na smjernicama iznesenima u *Nacrtu temeljnih načela javne nastave u Austriji*. Exner i Bonitz preuzeli su glavnu ulogu u osmišljavanju reforme sveučilišta, koja je provedena po uzoru na pruska sveučilišta, koja su reformirana početkom XIX. stoljeća i već su se u stvarnom životu pokazali pozitivni učinci njihove reforme.

U travnju i svibnju 1848. godine donesene su naredbe kojima su sveučilišta izuzeta od vlasti zemaljskih oblasti i podređena izravno Ministarstvu javne nastave. Ukinuti su semestralni i godišnji ispiti, a u prosincu iste godine donesen je propis o habilitacijama kojim su uvedeni privatni docenti. Exner i Bonitz su uz pomoć suradnika nastavili raditi na pripremi pojedinih reformskih akata, pa je novi ministar bogoštovlja i nastave Leo grof Thun-Hohenstein (1811. – 1888.),²⁴ imenovan ministrom u srpnju 1849. godine, već u rujnu iste godine mogao vladaru predložiti konkretne zakonske prijedloge na kojima se temeljila reforma sveučilišta. Franjo Josip I. je 27. rujna 1849. godine sankcionirao *Privremeni zakon o organizaciji akademskih vlasti*,²⁵ a 11. listopada 1849. godine i *Opći studijski red za pravne, medicinske i filozofske fakultete* i *Privremeni disciplinski red*.²⁶ Navedeni su zakoni predstavljali legislativni okvir reforme visokoškolske nastave i počeli su se primjenjivati od akademske godine 1849./1850.

²² Usp. Isto, 191–272.

²³ Usp. Franz Leander FILLAFER, Hermann Bonitz. Philologe, Mitschöpfer der Universitätsreform, u: Michell G. ASH – Josef EHMER (ur.), *650 Jahre der Universität Wien – Aufbruch ins neue Jahrhundert, II: Universität – Politik – Gesellschaft*, 189–195.

²⁴ Neki istraživači navode da je Thunov uvjet za preuzimanje ministarske dužnosti bio da se u istom ministarstvu povežu bogoštovlje (vjera) i nastava pa se Ministarstvo javne nastave od srpnja 1849. naziva Ministarstvom bogoštovlja i nastave (*Ministerium für Cultus und Unterricht*). Usp. Christof AICHNER – Brigitte MAZOHL, 'Für Geist und Licht! ... Das Dunkel schwand!', 18. U Hrvatskoj je bila slična situacija jer je u okviru Banskoga vijeća (1848. – 1850.) postojao Prosvjetni odsjek ili »Odsék svetjenstva i prosvěte« na čelu kojega je bio zagrebački kanonik Stjepan Moyses. U Bavorskoj je još 1847. godine osnovano Ministarstvo za crkvene i školske poslove. Usp. Barbara SZÉCHÉNYI, *Rechtliche Grundlagen bayerischer Zensur im 19. Jahrhundert*, Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien, 2003., 126.

²⁵ Usp. Provisorisches Gesetz über die Organisation der akademischen Behörden, u: *Reichsgesetzblatt*, 401 (1849.), 723–729 (dalje: RGBL).

²⁶ Usp. Allgemeine Anordnungen über das Studienwesen an der juridisch-staatswissenschaftlichen, medicinisch-chirurgischen und philosophischen Facultät der k. k. Univer-

Ti su zakoni donijeli neke novosti. Sloboda poučavanja i učenja priznate su kao temeljne akademske slobode, ali su ubrzo ograničene uvođenjem studijskih planova kojima su točno propisani obvezni predmeti i njihov redoslijed. U kasnijim je raspravama u Monarhiji prevladalo shvaćanje ministra bogoštovlja i nastave grofa Thuna o ograničenoj slobodi poučavanja koja omogućuje profesorima predavati znanstvene sadržaje koji su u skladu s duhom Katoličke crkve i interesima države. U skladu s proglašenom slobodom poučavanja i učenja bilo je ukidanje semestralnih i godišnjih ispita kao preduvjeta za upis u višu godinu studija. Umjesto toga na kraju studija uvedeni su tzv. strogi ispiti, koji su se polagali pred povjerenstvom koje je imenovao ministar ili državni ispiti (na pravnom fakultetu). Time su ukinute i doktorske disertacije i njihove javne obrane (ponovno su uvedene 1872. godine). Filozofski fakulteti, iz kojih su izdvojeni opći pripremni kolegiji koji su priključeni gimnazijama kao sedmi i osmi razred, uzdignuti su u ravnopravni status s ostalim fakultetima. Od tada je glavna svrha filozofskih fakulteta (na kojima su se predavali i prirodoslovni predmeti) bila obrazovanje profesora koji će predavati na reformiranim gimnazijama. Potpuna sveučilišta, po uzoru na njemačka sveučilišta, sastojala su se od četiriju fakulteta – filozofskog, pravnog, medicinskog i teološkog, a tehničke struke predavale su se na tehničkim institutima koji su organizacijom nastave, uprave i pravnim statusom izjednačeni s ostalim fakultetima. Fakulteti kao akademska zajednica sastojali su se od nastavnog osoblja i studenata. Nastavno osoblje činili su redoviti i izvanredni profesori, koje je na prijedlog fakulteta imenovao ministar obrazovanja, i privatni docenti. Profesori su bili državni službenici i dobivali su plaću od države, a privatni docenti bili su sveučilišni nastavnici, etablirani stručnjaci za pojedinu disciplinu, koji su na temelju habilitacije od fakulteta dobili dozvolu za izvođenje nastave koju je trebao potvrditi ministar. Za financiranje njihova rada uvedene su pristojbe za kolegije (*Kollegiengelder*). Služba privatnih docenata predstavljala je izravnu poveznicu između znanstvenih istraživanja i poučavanja na sveučilištu, a iz njihovih su se redova trebali regrutirati budući profesori.²⁷ Također po uzoru na njemačka sveučilišta na fakultetima u Habsburškoj Monarhiji uvodila se i seminarska nastava. Ukinuti su ravnatelji studija i upravljanje fakultetima i sveučilištima povjereno je profesorima i predstavnicima privatnih docenata, a redoviti profesori iz svojih su redova birali dekane fakulteta i rektora sveučilišta. Sveučilišta i fakulteti dobili su autonomiju u pogledu izvođenja nastave,

sitäten für das Studienjahr 1849/50, u: RGBI, 416 (1849.), 745–750; Provisorische Disciplinar-Ordnung für die Universitäten, u: RGBI, 416 (1849.), 750–753.

²⁷ Usp. Roman LUSTIG, *Das Vormärzliche österreichische Hochschulwesen*, 74–78.

nadzora studenata i prava da uz potvrdu ministra sami biraju profesore i privatne docente.²⁸

Thunova reforma sveučilišta provedena je na svim sveučilištima Habsburške Monarhije, uz određene specifičnosti u pojedinim sredinama.²⁹

Iako je reforma sveučilišta koju je proveo ministar Thun u mnogim aspektima predstavljala kompromis i uvažavala raspoloženje unutar Katoličke crkve, konzervativne snage u Crkvi i izvan nje protivile su se reformi, ali nisu uspjele spriječiti njezino provođenje. Zalaganje za konfesionalno definirano sveučilište i katoličku vjersku pripadnost profesora u nekim je akademskim krugovima učvrstilo uvjerenje da je Katolička crkva neprijatelj »moderne znanosti«. Politika vladajućih krugova u Habsburškoj Monarhiji u razdoblju neoapsolutizma i konkordat iz 1855. godine prepustili su državne teološke fakultete i crkvene visokoškolske ustanove u velikoj mjeri u nadležnost biskupa. Teološki fakulteti izjednačeni su s ostalim fakultetima u pogledu ustroja, uprave i izvođenja nastave, a nastavni program bio je u potpunosti u nadležnosti crkvenih institucija. To je profesore teologije stavilo u poseban položaj u odnosu na kolege s drugih fakulteta i u praksi je pridonijelo stvaranju napetosti između teologa i pripadnika tzv. inteligencije koji su nastupali kao zagovornici »bezuovjetne« znanosti i slobodoumlja protiv »prevladanih dogmika«. Oštre suprotnosti između dvaju tabora na Sveučilištu u Beču vrhunac su dostizale kad je prema uvriježenom redoslijedu kandidat za rektora bio s Teološkog fakulteta, a katkad su

²⁸ O upravljanju akademskim ustanovama te položaju i pravima studenata vidi u: Kamila STAUDIGL-CIECHOWICZ, *Zwischen Aufbegehren und Unterwerfung. Politik und Hochschulrecht 1848–1945*, u: Mitchell G. ASH – Josef EHMER (ur.), *Universität – Politik – Gesellschaft – Wirtschaft*, Göttingen, 2015., 429–440. U drugom dijelu teksta autorica analizira promjene u navedenim aspektima visokoškolske nastave nakon 1873. godine, kada je, prema njezinoj ocjeni, ukinut »katolički značaj« Sveučilišta u Beču.

²⁹ O provođenju reforme na sveučilištima u Habsburškoj Monarhiji vidi u: Christof AICHNER – Brigitte MAZOHL (ur.), *Die Thun-Hohenstein'schen Universitätsreformen 1849–1860*, koji sadrži sljedeće radove: Alois KERNBAUER, *Prinzipien, Pragmatismus und Innovation: die Umsetzung der Thun'schen Reformen an der Universität Graz*, 121–152; Christof AICHNER, *Aspekte der Thun'schen Reformen an der Universität Innsbruck*, 153–178; Milada SEKYRKOVÁ, *Die Thun'schen Reformen an der Prager Universität, 179–197*; Maria STINIA, *Die Jagiellonen-Universität in der Ära des Ministers Leo Thun (1849–1860)*, 198–221; Attila SZILÁRD TAR, *Die ungarischen Rechtsakademien in den 1850er-Jahren*, 222–239; Alessandra FERRARESI, *The mixed fortunes of the university reforms in Lombardy-Venetia after 1850. The case of Pavia*, 258–283. O tome kako se reforma sveučilišta odrazila na gimnazije u Kraljevini Lombardiji i Veneciji vidi u: Valentina CHIERICHETTI – Simonetta POLENGHI, *Die Thun-Hohenstein'sche Reform und das lombardo-venetianische Gymnasialsystem. Aspekte und Probleme*, 284–313, a o utjecaju reforme sveučilišta na akademsku peregriaciju studenata iz Ugarske vidi u: László SZÖGLI, *Die Veränderungen des ausländischen Universitätenbesuches ungarländischer Studenten in der Zeit der Thun'schen Reformen 1849–1860*, 240–257.

čak rezultirale i verbalnim i fizičkim obračunima »slobodoumnih« i katoličkih studenata. Ipak, u jednom pitanju su se slagali. Teološki fakultet se uz pomoć drugih fakulteta sve do raspada Habsburške Monarhije uspješno suprotstavljao uključivanju Evangeličkoga teološkog fakulteta (kao obrazovna ustanova osnovan 1821. godine, a 1849. godine uzdignut u status fakulteta) u sastav Sveučilišta u Beču. Integracija je ostvarena tek 1922. godine u novim političkim okolnostima i od tada u sastavu Sveučilišta u Beču djeluju dva teološka fakulteta – Katolički teološki fakultet i Evangelički teološki fakultet.³⁰

Na oblikovanje nastavnog programa na teološkim fakultetima u Habsburškoj Monarhiji velik utjecaj imala je Rimska kurija. Podučavanje i znanstveno istraživanje na Teološkom fakultetu u Beču provodilo se u skladu s neoskolastičkom koncepcijom, utemeljenom na teologiji Tome Akvinskoga. U nekim teološkim disciplinama ograničenja su bila veća, primjerice u kršćanskoj filozofiji, dogmatici, biblijskoj egzegezi i slično, u drugima manja, a nova istraživačka područja poput kršćanske sociologije, pastoralne teologije (kao teološka disciplina utemeljena je 1774. godine u Beču), religijske pedagogije, orijentalistike i slično razvijala su bez ograničenja. Upravo su zbog toga na bečkom Teološkom fakultetu istraživačka težišta stavljena na nove teološke discipline.³¹ Slični su se trendovi mogli pratiti i na drugim teološkim fakultetima u Habsburškoj Monarhiji.

3. Visokoškolska nastava u Zagrebu do 1874. godine

Počeci visokoškolske nastave u hrvatskim zemljama vezani su za djelovanje crkvenih redova. Zagrebački biskup Augustin Kažotić početkom XIV. stoljeća osnovao je katedralnu školu na kojoj su se podučavali teologija, slobodna umijeća i pravo, a 1396. godine u Zadru je, po nalogu generala dominikanskog reda, osnovano generalno učilište. Početkom XVII. stoljeća franjevci su na Kap-

³⁰ Usp. Rupert KLIEBER, Kirche und Universität, Theologie und Politik. Beziehungens- und Spannungsfelder im und nach dem 'Jahrhundert der Ideologien' 1848–1989, u: Michell G. ASH – Josef EHMER (ur.), *650 Jahre der Universität Wien – Aufbruch ins neue Jahrhundert*, II: *Universität – Politik – Gesellschaft*, 401–428., osobito 401–402.

³¹ Isto, 402–428. Podrijetlo i socijalna obilježja nastavnog kadra i studenata bečkog Teološkog fakulteta od početka provođenja reforme sveučilišta do suvremenog razdoblja analizira Rupert KLIEBER, Die (Katholisch-) Theologische Fakultät in Wien 1848 bis 2014: Von der Theologenschmiede Miteuropas zur Wiener Hauslehranstalt und retour, u: Karl Anton FRÖSCHL – Friedrich STADLER – Katharina KNIEFACH – Herbert POSCH (ur.), *650 Jahre Universität Wien – Aufbruch ins neue Jahrhundert*, IV, *Reflexive Innensichten aus der Universität: Disziplinengeschichten zwischen Wissenschaft, Gesellschaft und Politik*, Göttingen – Wien, 2015., 325–340.

tolu osnovali učilište moralnog bogoslovlja. Sredinom istog stoljeća pavlini su u Lepoglavi osnovali filozofski tečaj, a 1662. godine na zagrebačkom Gradecu isusovci su u gimnaziji započeli s izvođenjem filozofskog studija.³² Sve navedene škole, osim zadnje spomenute isusovačke, nisu imale javni karakter i bile su namijenjene obrazovanju budućih svećenika. Zbog toga Nada Klaić pretečom Zagrebačkog sveučilišta drži isusovački filozofski tečaj iz kojeg je na osnovi diplome cara i kralja Leopolda I. od 23. rujna 1669. godine nastala *Neoacademia Zagrabienensis*.³³

Zagrebački kanonik Nikola Dijanešević osnovao je posebnu zakladu iz koje se financirao filozofski studij, koji se počeo izvoditi 6. studenoga 1662. godine u sklopu zagrebačke gimnazije. Rektor zagrebačkog kolegija zamolio je vladara da zagrebačkoj gimnaziji podijeli »privilegij bečke akademije«. Vladar je udovoljio njegovoj molbi i u rujnu 1669. godine izdao diplomu u kojoj je potvrdio osnivanje akademije i filozofskog studija u Zagrebu te je novoo osnovanoj Akademiji dodijelio sva prava koja uživaju gimnazije, akademije i sveučilišta u drugim habsburškim zemljama. Profesorima i studentima podijelio je osobnu zaštitu i za sebe i svoje nasljednike zadržao je jurisdikciju nad njima. Profesori Akademije imaju pravo dodjeljivati sve akademske naslove, a svjedočanstva koja će izdati nova Akademija vrijedit će posvuda. Leopoldova diploma pročitana je i prihvaćena u Hrvatskom saboru 3. studenoga 1671. godine.³⁴

Vjerojatno zbog nezadovoljstva izazvana miješanjem državne vlasti u poslove isusovačkog reda, general je zabranio pravo podjele i uporabe akademskih naslova koje su zagrebački isusovci dobili od vladara bez znanja i odobrenja svojih predstojnika. Ta se zabrana odrazila i na uporabu naziva obrazovne ustanove. U početku su službeni povjesničari kolegija rabili naziv

³² O počecima visokoškolske nastave u hrvatskim zemljama vidi u: Nada KLAIĆ, *Neoacademia Zagrabienensis (1669–1773)*, u: Jaroslav ŠIDAK (ur.), *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu*, Zagreb, 1969., 21–47; Lelja DOBRONIĆ, *Zagrebačka akademija / Academia Zagrabienensis. Visokoškolski studiji u Zagrebu 1633. – 1874.*, Zagreb, 2004.; Marijan BIŠKUP, *Teološke škole u Hrvatskoj prije osnutka zagrebačkog sveučilišta*, u: *Croatica christiana periodica*, 3 (1979.), 3, 51–60; Fran BARAC, *Teološki fakultet, u: Sveučilište Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Zagrebu 1784–1924. Spomenica akademičkoga senata*, Zagreb, 1925., 79–95; Antun IVANDIJA, *Zagrebačka crkvena (katedralna) škola prije osnutka isusovačke gimnazije. Povijest Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu, spomenica na tristogodišnjicu proglašenja zagrebačke i isusovačke škole akademijom g. 1669. i stogodišnjicu obnove Zagrebačkog sveučilišta g. 1874.*, u: *Bogoslovska smotra*, 39 (1969.) 4, 323–336.

³³ Leopoldovu diplomu analiziraju Nada KLAIĆ, *Neoacademia Zagrabienensis (1669–1773)*, 23–30, i Lelja DOBRONIĆ, *Zagrebačka akademija / Academia Zagrabienensis*, 32–38.

³⁴ Usp. Nada KLAIĆ, *Neoacademia Zagrabienensis (1669–1773)*, 27–30.

gimnazija, ali se kasnije njihove škole u Zagrebu nazivaju licej ili akademija. Akademija je postala carska i kraljevska, odnosno dobila je pravo javnosti.³⁵

U početku je Akademija imala samo trogodišnji studij filozofije na kojem su se podučavale logika, fizika i metafizika na temelju Aristotelova učenja, kao što je bilo uobičajeno na drugim filozofskim fakultetima pri isusovačkim akademijama. Isti je profesor predavao jednoj generaciji studenata sva tri predmeta. Godine 1727. nastava na zagrebačkoj Akademiji proširena je na kanonsko pravo i moralnu teologiju. Uz financijsku potporu Zagrebačkog kaptola 1746. godine uvedeni su novi predmeti na teološki studij i on je proširen u četverogodišnji studij. Godine 1754. uvedene su promjene u studiju filozofije temeljem reformi koje su provedene na Bečkom sveučilištu, uveden je dvogodišnji studij filozofije, pri čemu je na prvoj godini studija jedan profesor predavao logiku, metafiziku i matematiku, a drugi je profesor na drugoj godini studija podučavao opću i specijalnu fiziku, prirodopis i etiku. Takvo je stanje ostalo do ukidanja isusovačkog reda 1773. godine.³⁶

Ukidanje isusovačkog reda nije izazvalo prekid u izvođenju visokoškolske nastave u Zagrebu, jer je u listopadu iste godine Marija Terezija akademije i gimnazije koje su dotad vodili isusovci stavila pod upravu dijecezanskih biskupa pa se odvijanje nastave normalno nastavilo. Mandatom Marije Terezije od 5. kolovoza 1776. godine uvedena je reforma cjelokupnog školstva. U svim zemljama Monarhije osnovani su školski okruzi na čelu s vrhovnim ravnateljima školstva. Osnovan je Zagrebački školski okrug a ravnateljem je imenovan Nikola Škrlec Lomnički. Bio je podređen Hrvatskom kraljevskom vijeću, a ujedno je bio i vrhovni poglavar Akademije (u tekućim poslovima zastupao ga je *director*, kasnije *prodirector*) i predsjedao je sjednicama profesorskog vijeća Akademije.³⁷

Kraljevska akademija znanosti u Zagrebu (*Regia scientiarum academia*), kako se otada nazivala, dobila je i treći fakultet. To je bio Pravni fakultet, u koji je uklopljena političko-kameralna škola, a sve do 1842. godine bila joj je pridružena i glavna gimnazija (arhigimnazija) u Zagrebu. Akademija se do 1784. godine, kada je Josip II. Teološki fakultet izdvojio iz nje i priključio ga zagrebačkom biskupskom sjemeništu, sastojala od triju fakulteta: Filozofskog fakulteta, Teološkog fakulteta i Pravnog fakulteta. Fakulteti su bili organizirani u katedre koje su obuhvaćale jedan ili više srodnih predmeta, a na njihovu je

³⁵ Usp. *Isto*, 31–33.

³⁶ Usp. *Isto*, 33–38; Lelja DOBRONIĆ, *Zagrebačka akademija / Academia Zagrabensis*, 60–88.

³⁷ Usp. Lelja DOBRONIĆ, *Zagrebačka akademija / Academia Zagrabensis*, 89–93; Jaroslav ŠIDAK, *Regia scientiarum academia*, u: Jaroslav ŠIDAK (ur.), *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu*, 49–50.

čelu bio *pro-decanus*, kasnije nazivan *senior*. Filozofski studij bio je pripremni za ostala dva studija i preduvjet za nastavak studija prava ili teologije. Na novoustrojenom studiju filozofije svaki je nastavnik predavao nekoliko srodnih predmeta i težište nastave preneseno je na tehničke i egzaktne znanosti. Zadaća Akademije bila je odgajati »čestite i korisne građane« i bila je organizirana kao i druge četiri istovrsne visoke škole u Ugarskoj, u Györu, Velikom Varadinu, Košicama i Trnavi.³⁸ *Ratio educationis* iz 1777. godine detaljno je propisao ustroj Akademije i organizaciju nastave.³⁹

Unatoč tomu što se nastava na Akademiji odvijala na latinskom jeziku i što su bili strogo propisani nastavni planovi i udžbenici kojih su se profesori morali pridržavati, Akademija je imala važnu ulogu u obrazovanju intelektualne elite, koja je imala odlučujuću ulogu u hrvatskom preporodnom pokretu.⁴⁰

Za vrijeme revolucionarnih godina 1848. – 1849., kao i u drugim zemljama Monarhije, i u Zagrebu su se studenti uključili u politički život, a neki su sudjelovali i u vojnom pohodu bana Josipa Jelačića na Ugarsku. Nastava na Akademiji prekinuta je u proljeće 1848. godine i nastavljena je u jesen 1849. godine. Reforme obrazovnog sustava koje su se od proljeća 1848. počele provoditi u Habsburškoj Monarhiji odrazile su se i na Akademiju. Odlukom ministra obrazovanja Lea Thuna od 4. listopada 1850. godine Kraljevska akademija znanosti u Zagrebu je ukinuta. Njezin Filozofski fakultet priključen je glavnoj gimnaziji kao sedmi i osmi razred, a Pravni fakultet pretvoren je u Carsko-kraljevsku pravoslovnu akademiju koja je djelovala do uključanja u novoosnovano sveučilište 1874. godine. Ustroj, organizacija nastave i uprava Pravoslovne akademije regulirani su Privremenim zakonom o Pravoslovnoj akademiji u Zagrebu,⁴¹ koji je vladar potvrdio 29. rujna 1850. godine. Uvedena je trogodišnja nastava, a vladarevim rješenjem od 30. kolovoza 1868. godine trajanje studija produljeno je na četiri godine. Pravoslovna akademija je po organizaciji ustanove i nastave te načinu upravljanja izjednačena s fakultetima, ali su njezini studenti morali još najmanje dva semestra provesti na nekom

³⁸ Usp. Jaroslav ŠIDAK, *Regia scientiarum academia*, 50–54; Lelja DOBRONIĆ, *Zagrebačka akademija / Academia Zagrabensis*, 95–107.

³⁹ Usp. Ivana HORBEC – Maja MATASOVIĆ – Vlasta ŠVOGER (ur.), *Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj*, I; *Zakonodavni okvir*, 16–22, 85–141, osobito 120–129.

⁴⁰ Usp. Jaroslav ŠIDAK, *Regia scientiarum academia*, 55–78; Lelja DOBRONIĆ, *Zagrebačka akademija / Academia Zagrabensis*, 109–130; Ljerka KUNTIĆ – Bruna KUNTIĆ MAKVIĆ, *Nastava povijesti na zagrebačkoj Akademiji u prvoj polovini XIX. stoljeća prema tiskanim pitanjima za javne ispite*, u: *Studia classica*, I (1990.), 83–135; Vlasta ŠVOGER, *Obrisi hrvatskog liberalizma: Romuald Josip Kvaternik i list Südslawische Zeitung (1849. – 1852.)*, u: *Časopis za suvremenu povijest*, 30 (1998.), 2, 255–276.

⁴¹ *Provisorisches Gesetz über die Rechtsakademie zu Agram*, u: *RGBl*, 381 (1850.), 1721–1729.

austrijskom ili inozemnom sveučilištu, gdje postoji sloboda poučavanja i učenja, da bi stekli preduvjete za stjecanje doktorata. Pravoslavna akademija postala je okosnica modernog Sveučilišta u Zagrebu⁴² u koje je nakon devedeset godina ponovno uključen i teološki studij koji se dotad odvijao u zagrebačkom (nad)biskupskom sjemeništu.

4. Osnivanje modernog Sveučilišta u Zagrebu

Hrvatski sabor je 1845. godine uputio molbu vladaru da Kraljevskoj akademiji znanosti u Zagrebu dodijeli rang sveučilišta, ali je vladar pod pritiskom Mađara odbio molbu. I u *Zahtijevanjima naroda*, jednom od najvažnijih programskih dokumenata hrvatskoga političkog pokreta iz 1848. godine, iznesen je zahtjev za osnivanjem Sveučilišta u Zagrebu. Hrvatski sabor 1848. godine nije stigao raspravljati o osnivanju sveučilišta, ali je ideja o osnivanju modernog Sveučilišta u Zagrebu trajno ostala dijelom programa hrvatske političke i intelektualne elite.⁴³ Na prvom zasjedanju nakon obnove ustavnosti u Monarhiji, održanom 1861. godine, Hrvatski je sabor je prihvatio zakonsku osnovu o utemeljenju Sveučilišta u Zagrebu. Đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer inicirao je osnivanje posebne zaklade za tu svrhu. Zakladi je donirao svoju plaću velikog župana Virovitičke županije, a 1866. godine i iznos od 50.000 forinti. Njegov su primjer slijedili i drugi, među njima i brojni svećenici. Zbog nezadovoljstva načinom na koji je Sabor pristupao rješavanju najvažnijih neriješenih državno-pravnih pitanja, vladar ga je raspustio i nije sankcionirao zakonsku osnovu o osnivanju Sveučilišta u Zagrebu. Hrvatski sabor u idućem sazivu, koji je zasjedao 1865. – 1867. godine ponovno je vladaru uputio predstavku u kojoj je zatražio osnivanje Sveučilišta u Zagrebu, ali je ponovno ostala bez uspjeha.⁴⁴

Nakon što su državno-pravni odnosi u Habsburškoj Monarhiji riješeni Austro-ugarskom nagodbom (1867.) i Hrvatsko-ugarskom nagodbom (1868.), kojom je školstvo ušlo u opseg unutarnjih poslova Hrvatske,⁴⁵ stvoreni su po-

⁴² Usp. Milan BOSANAC, Pravoslavna akademija (1850–1874), u: Jaroslav ŠIDAK (ur.), *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu*, 79–90; Lelja DOBRONIĆ, *Zagrebačka akademija / Academia Zagrabensis*, 131–140.

⁴³ Usp. Jaroslav ŠIDAK, *Regia scientiarum academia*, 73–77.

⁴⁴ Usp. Jaroslav ŠIDAK, *Sveučilište do kraja Prvog svjetskog rata*, u: Jaroslav ŠIDAK (ur.), *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu*, 91–94.

⁴⁵ O donošenju i glavnim obilježjima Hrvatsko-ugarske nagodbe vidi u: Mirjana GROSS – Agneza SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu. Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*, Zagreb, 1992., 225–238; Ivo PERIĆ, *Hrvatski državni sabor 1848. – 2000.*, II: 1868. – 1918., Zagreb, 2000., 35–41; Željko HOLJEVAC, *Hrvatsko-mađarski odnosi 1860. – 1873.*, doktorska disertacija, Sveučilište

voljni politički uvjeti za modernizaciju školstva i uređenje visokoškolske nastave u Hrvatskoj. Na inicijativu Pravoslavne akademije Hrvatski sabor je 11. ožujka 1869. godine usvojio zakonsku osnovu o osnivanju Sveučilišta Franje Josipa I. Ta je osnova dva dana kasnije zajedno s posebnom predstavkom predana vladaru, koji je tada boravio u posjetu Zagrebu. Vlada je u travnju iste godine potvrdio spomenutu zakonsku osnovu o sveučilištu (bila je to neznatno izmijenjena zakonska osnova iz 1861. godine). Međutim, zbog nepovoljnih političkih okolnosti kojima je glavno obilježje davala borba za reviziju Hrvatsko-ugarske nagodbe i nekih nesuglasica između Sabora i Zemaljske vlade oko ustroja sveučilišta još nekoliko godina nije realizirana od vladara potvrđena zakonska osnova o sveučilištu. Ona je realizirana tek u sklopu obimne reformske djelatnosti bana Ivana Mažuranića.⁴⁶ Na prijedlog Vlade Sabor je 15. listopada 1873. godine usvojio zakonsku osnovu o osnivanju sveučilišta, a vladar ju je 5. siječnja 1874. godine potvrdio. Sveučilište je kao kraljev izaslanik 19. listopada 1874. godine svečano otvorio ban Mažuranić.⁴⁷ Prvim rektorom Sveučilišta imenovan je svećenik Matija Mesić, dotadašnji ravnatelj Pravoslavne akademije.

u Zagrebu, 2006., 358–420; Dalibor ČEPULO – Mirela KREŠIĆ, Hrvatsko-ugarska nagodba: institucije i stvarnost, u: Dinko ŠOKČEVIĆ (ur.), *Mint nemzet a nemzettel... Tudományos tanácskozás a magyar-horvát kiegyezés 140. évfordulója emlékére Budapest, 2008 Tanulmánykötet – Kao narod s narodom... Konferencija u spomen 140. obljetnici Hrvatsko-ugarske nagodbe. Budimpešta, 2008.*, Zbornik radova, Budimpešta, 2011., tekst na mađarskom jeziku 35–50, tekst na hrvatskom jeziku 141–155.

⁴⁶ Usp. Dalibor ČEPULO – Tea ROGIĆ MUSA – Drago ROKSANDIĆ (ur.), *Intelektualac, kultura, reforma: Ivan Mažuranić i njegovo vrijeme*, Zbornik radova, Zagreb, 2014. – 2019. i tamo navedenu literaturu. Za ovo istraživanje iz navedenog zbornika važni su sljedeći radovi: Dalibor ČEPULO, Mažuranićeve reforme 1873 – 1880.: modernizacija kao izgradnja države i nacije, 1–72; Dinko ŽUPAN, Mažuranićeva reforma pučkoga školstva, 265–282. O reformi školstva za Mažuranićeva banovanja također vidi: Mirko RAGUŽ, Zakon od 14. listopada 1874. ob ustroju pučkih škola i preparandija za pučko učiteljstvo u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji, u: *Senjski zbornik*, 37 (2010.) 1, 87–98; Sonja GACINA ŠKALAMERA, Zakon o pučkim školama i preparandijama u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji iz 1874. godine. Sto četrdeseta obljetnica hrvatskoga zakona o obveznom obrazovanju, u: *Anali za povijest odgoja*, 13 (2014.), 99–133; Ana BIOČIĆ, Katolički svećenici i liberalizacija školstva u Trojednoj Kraljevini 1874. godine, u: *Časopis za suvremenu povijest*, 50 (2018.) 3, 623–656.

⁴⁷ Usp. Jaroslav ŠIDAK, Sveučilište do kraja Prvog svjetskog rata, 98–100; Damir AGIČIĆ, Svečanosti u povodu otvorenja Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu, u: Dalibor ČEPULO – Tea ROGIĆ MUSA – Drago ROKSANDIĆ (ur.), *Intelektualac, kultura, reforma: Ivan Mažuranić i njegovo vrijeme*, 283–293. O osnivanju Sveučilišta i njegovu djelovanju do raspada Habsburške Monarhije također vidi u: Tihana LUETIĆ, *Studenti Sveučilišta u Zagrebu (1874. – 1914.)*. Društveni život, svakodnevnica, kultura, politika, Zagreb, 2012., osobito 155–157; Tihana LUETIĆ, *Die Geschichte der Universität Zagreb von ihrer Gründung bis heute*, Zagreb, 2002., 25–53.

Sveučilište u Zagrebu osnovano je prema modelu potpunih sveučilišta u Habsburškoj Monarhiji, na osnovi reforme provedene na prijelazu u pedesete godine XIX. stoljeća. *Zakonom o ustroju sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu* fakulteti i sveučilište dobili su autonomiju, koja se provodila uz nadzor Odjela za bogoštovlje i nastavu. Nastava se temeljila na ograničenoj slobodi poučavanja (mogli su se predavati sadržaji koji nisu protivni državnim i crkvenim zakonima) i učenja (točno je bio propisan redosljed slušanja pojedinih studijskih kolegija) te povezivanju znanstvenih istraživanja i nastave. Fakultetima je upravljao profesorski zbor, koji su činili redoviti i izvanredni profesori te predstavnici docenata, a na njegovu je čelu bio dekan kojeg su prema propisanom redosljedu između sebe birali redoviti profesori. Redoviti i izvanredni profesori bili su državni službenici i imenovao ih je vladar. Nastavni kadar činili su i privatni docenti, koji nisu bili državni službenici. Njihov rad financirao se iz pristojbi (naukovina) koje su studenti plaćali za slušanje kolegija koje su predavali docenti. Sveučilištem je upravljao senat na čelu s rektorom, a senat su sačinjavali rektor i prorektor te dekani i prodekani fakulteta. Zakon je utvrdio prava i obveze senata i profesorskog zbora u upravnom, disciplin-skom i znanstvenom pogledu, a također i prava i obveze studenata u pogledu studija i discipline. Zakonom je propisan i nastavni plan za sve fakultete (čak i za Medicinski fakultet, koji je tek trebalo osnovati na sukcesivni način), osim za Filozofski fakultet, koji se također ustrojjavao postupno. Nastava se u pravilu izvodila na hrvatskom jeziku, uz moguće iznimke na Teološkom fakultetu i Medicinskom fakultetu te u nastavi živih jezika.⁴⁸ Zakonom o osnivanju Sveučilišta Franje Josipa I. ustroj Sveučilišta, zatim obveze i prava profesora i studenata definirani su na način uobičajen za sveučilišta u Habsburškoj Monarhiji, koja su reformirana počevši od 1848. godine. Njime je u glavnim crtama definirano Sveučilište u Zagrebu kakvo poznajemo i danas.

Zaključak

Stoljećima je Katolička crkva u europskim zemljama, napose preko raznih crkvenih redova, imala iznimno važnu ulogu u osnivanju obrazovnih ustanova i širenju obrazovanja na svim razinama. To se postupno mijenja od sredine XVIII. stoljeća kada su prosvijećeni vladari u europskim zemljama i Habsburškoj Monarhiji u procesu izgradnje protomodernih država započeli i reforme

⁴⁸ Usp. Ivana HORBEC – Maja MATASOVIĆ – Vlasta ŠVOGER (ur.), *Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj*, I: *Zakonodavni okvir*, 387–411.

školstva s ciljem izgradnje državnoga školskog sustava. U tom procesu Crkva je izgubila pravo nadzora nad školama (to se uglavnom ne odnosi na osnovne škole u ruralnim sredinama), ali je i dalje zadržala isključivu nadležnost u izvođenju nastave vjeronauka i određeni utjecaj na oblikovanje nastavnih planova. Reforme obrazovnog sustava provodile su se različitom dinamikom. U Habsburškoj Monarhiji u drugoj polovici XVIII. stoljeća, ponajprije po uzoru na reforme u Pruskoj, ali i one i drugim zapadnoeuropskim državama, provedene su reforme visokog školstva u obliku preuzimanja nadzora nad visokoškolskom nastavom od strane države, modernizacijom nastavnih sadržaja i njihove prilagodbe praktičnim potrebama izgradnje (proto)moderne države, a reformirano je i osnovno školstvo s ciljem obrazovanja korisnih i vjernih podanika. Cjelovita reforma obrazovnog sustava u Habsburškoj Monarhiji (i Trojednoj Kraljevini) započela se provoditi u proljeće 1848. u jeku revolucionarnih nemira. Naime, unatoč rastućem nezadovoljstvu obrazovnim sustavom i raspravama o mogućnostima njegove reforme, tek su revolucionarni pokreti, koji su postavili različite zahtjeve u liberalnom duhu koji su smjerali prema izgradnji modernih ustavnih monarhija sa zajamčenim građanskim i političkim pravima državljana, pružili odlučujući poticaj za realizaciju sveobuhvatne reforme obrazovnog sustava u Monarhiji. Polazeći dijelom od planova nastalih prethodnih godina i njihovom daljnjom razradom, tijekom revolucionarnih godina 1848. – 1849. osmišljena je i provedena reforma obrazovanja na svim razinama. Promjene su bile najveće na području srednjeg i visokog školstva, gdje su reformski zahvati bili međusobno usko povezani i provodili su se usporedno. Priključivanjem dvogodišnjega pripremnog filozofskog tečaja gimnazijama stvorene su moderne gimnazije koje su preuzele ulogu pripreme za nastavak obrazovanja na sveučilištu (sličnu ulogu u odnosu na tehničke institute preuzele su realne škole). Sveučilišta u Monarhiji reformirana su po uzoru na pruska (njemačka) sveučilišta. Uvedena je sloboda poučavanja i učenja, koja je ubrzo ograničena propisivanjem nastavnih planova i zabranom predavanja nastavnih sadržaja koji su suprotni državnim zakonima i učenju Katoličke crkve. Profesori su postali državni službenici, uvedeni su privatni docenti kao poveznica između znanstvenih istraživanja i nastave (jer su sveučilišta trebala postati i središta znanstvenih istraživanja), zakonom su regulirani način i tijela upravljanja sveučilištima i fakultetima, koji su dobili ograničenu autonomiju. Nastavni program filozofskih fakulteta proširen je novim nastavnim sadržajima (na njima su se predavali i prirodoslovni predmeti) i ti su fakulteti statusom izjednačeni s ostalim fakultetima. Potpuna sveučilišta sastojala su se od Pravnog fakulteta, Filozofskog fakulteta, Teološkog fakulteta i Medicinskog

fakulteta. Ministarstvo obrazovanja propisalo je nastavne planove svih fakulteta osim teoloških, što je ostalo u ingerenciji crkvenih vlasti. Reformirana sveučilišta u Habsburškoj Monarhiji postala su moderne obrazovno-znanstvene ustanove pod nadzorom države, ali su i dalje zadržala konfesionalni katolički duh: profesori su, uz rijetke iznimke, bili katolici, a od studenata se očekivalo redovito odlaženje na bogoslužja. Svi navedeni trendovi bili su prisutni u razvoju visokog školstva u hrvatskim zemljama, a reforme obrazovnog sustava, koje su prvo provedene u središtu Habsburške Monarhije – Beču, ubrzo su oživotvorene i u Trojednoj Kraljevini kao i u drugim dijelovima Monarhije. Tako je i moderno Sveučilište u Zagrebu osnovano 1874. godine sukladno reformama osmišljenima i provedenima četvrt stoljeća ranije u Beču.

Summary

THE REFORM OF HIGHER EDUCATION IN THE HABSBURG MONARCHY AND THE EMERGENCE OF THE MODERN UNIVERSITY OF ZAGREB

Vlasta ŠVOGER

Croatian Institute of History
Opatička 10, HR – 10 000 Zagreb
vsvoger@isp.hr

The article offers an overview of the development of higher education in the Habsburg Monarchy during the long 19th century. Ideological influences from other European countries and their reception in the context of modernisation of higher education in the Habsburg Monarchy, as well as the course and social-political context of so-called Thun's reform of university that formed modern higher education and put universities in the Monarchy under the control of the State, are analysed. Furthermore, the main characteristics of the development of higher education in Croatia in the context of modernisation of the system of higher education of the Habsburg Monarchy are presented and the process of preparation and founding of the modern University of Zagreb is analysed and followed by a review of the role of Catholic clergy in the aforementioned processes.

Keywords: *modernisation and reform of university, 19th century, Habsburg Monarchy, modern University of Zagreb.*